

Tilburg University

Review of the book *De geschiedenis van het subject: dl.2: Hegel, Nietzsche, J. Bartels, 1995*

Cobben, P.G.

Published in:
Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte

Publication date:
1997

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Cobben, P. G. (1997). Review of the book *De geschiedenis van het subject: dl.2: Hegel, Nietzsche, J. Bartels, 1995*. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 89(2), 165-167.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

RECENSIES

JEROEN BARTELS: *De geschiedenis van het subject. Hegel, Nietzsche*. Kok Agora, Kampen, 1995, 188 pp, f 29,90.

De onderwijsvisitatie commissie wijsbegeerte heeft er onlangs op gewezen dat 'het van belang is dat de eerstejaarsstudenten ter ondersteuning van de hoorcolleges kunnen beschikken over een goed, zo mogelijk Nederlands handboek, dat ook door de docent gevolgd wordt.' Tja, denk je dan, academisch onderwijs; een handboek dat door de docent gevolgd wordt; en nog wel Nederlands (bedoeld zal wel zijn: Nederlandstalig). Maar wellicht is dit een goede aanleiding om te onderzoeken of Jeroen Bartels' *De geschiedenis van het subject* op het gebied van de moderne wijsbegeerte het gezochte goede handboek is. Dit werk omvat drie delen. Het eerste handelt over Descartes, Spinoza en Kant. Het tweede over Hegel en Nietzsche. Het derde deel moet nog verschijnen. Ik beperk me hier tot het tweede deel.

Laat ik voorop stellen dat de opzet van het project mij sympathiek is: geschiedenis van de filosofie die verbonden wordt met een thematische invalshoek. Ook de keuze voor het subject-begrip lijkt me buitengewoon relevant.

In de uitwerking van het betoog blijkt de systematische aanpak geen uiterlijke franje. De grote lijnen blijven steeds helder. Bartels verwijst naar de uiteenzetting over Descartes uit het eerste deel en geeft aan hoe de "nieuwe theoretische ruimte" die met dit denken op de voorgrond treedt, aanleiding geeft tot de problematiek die door Hegel en Nietzsche wordt uitgewerkt. Descartes stelt niet alleen het menselijk subject centraal, maar introduceert ook een subject-object *scheiding*. Dit resulteert in een *statisch* denken: een denken dat gebonden is aan onderscheidingen die voor eens en voor altijd vaststaan. Gemeenschappelijk aan Hegel en Nietzsche is dat ze dit statische denken in beweging willen brengen door het te *historiseren*. Het denken is niet gebonden aan een grondverhouding, maar is in staat tot vele perspectieven die naast en na elkaar voorkomen. Maar de aard van Hegels en Nietzsches *perspectivisme* is verschillend. Voor Hegel staan de vele perspectieven uiteindelijk in een overkoepelende eenheid, voor Nietzsche blijven het fragmenten zonder onderlinge samenhang.

Bartels pretendeert de behandelde denker vooral *weer te geven* (zij het dat hij met nadruk stelt dat het *zijn gezichtspunt* (37) is). Aan het eind van het boek geeft hij echter een soort evaluerende conclusie: "In een benadering, die recht wil doen aan de wezenlijke *perspectivistische* aard van ons kennen, zouden naar mijn mening steeds drie momenten, die onderling onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden, een plaats moeten krijgen: (1) de specifieke optiek van degene die kent, (2) de maatschappelijke ruimte waarin deze optiek is gesitueerd, en (3) de onafhankelijk van ons bewustzijn bestaande werkelijkheid, die wij op een perspectivistische, plaats- en tijdgebonden wijze proberen te benaderen" (174). Noch Nietzsche, noch Hegel is erin geslaagd de drie momenten op een evenwichtige manier met elkaar te verenigen. Maar dat geldt voor elke filosoof, want: "er zijn geen definitieve wegen" (177).

Helderheid is een schone zaak. Alleen is Bartels' helderheid waar het Hegel betreft een *schijnhelderheid*: zijn weergave maakt duidelijk dat de kernproblematiek van het Hegeliaanse denken hem ontgaat. Dit is een zware aantijging, die ik uiteraard moet beargumenteren.

Bartels stelt dat het begrip *wetenschap* bij Hegel een specifieke betekenis heeft. "Wetenschap omvat zowel wat we vandaag filosofie noemen als het terrein van de huidige wetenschappen." (60). Dit aannemende heeft de term wetenschap bovendien – aldus Bartels – een *dubbele* betekenis: "de term heeft enerzijds betrekking op de ontwikkelingsfase van het *bewustzijn* van de mens, waarin dit bewustzijn uiteindelijk tot kennis van de werkelijkheid

komt, en anderzijds op de ontwikkelingsfase van de werkelijkheid, waarin de werkelijkheid zich uiteindelijk *in en door de mens* tot bewust zijn ontwikkelt en tot zelfkennis komt.” (61/62). Begrip van Hegels opvatting over de dubbele betekenis van het begrip wetenschap is enerzijds “niet eenvoudig” (68) en anderzijds “een belangrijke sleutel om de plaats en betekenis van de *Phänomenologie* binnen Hegels systeem te begrijpen” (62). Het is precies deze interpretatie van Hegels wetenschapsbegrip die ten grondslag ligt aan Bartels misverstaan van Hegel. Onder *wetenschap* verstaat Hegel de *filosofische wetenschap* die strikt onderscheiden is van ‘het terrein van de huidige wetenschappen’. Binnen de filosofische wetenschap heeft het geen zin om te onderscheiden tussen bewustzijn en werkelijkheid.

Binnen het kader van deze bespreking kan ik uiteraard niet uitvoerig bewijzen dat Hegel op mijn manier gelezen moet worden. Maar ik kan wellicht aannemelijk maken wat de zin is van Hegels begrip van *filosofische wetenschap* en hoe dat zich onderscheidt van ‘het terrein van de huidige wetenschap’.

Het reeds geciteerde, uit drie momenten bestaande, schema waarmee Bartels Nietzsche en Hegel aan het eind van zijn boek evalueert, is veelzeggend. Wie dit schema hanteert is bij voorbaat al niet in staat om te begrijpen wat Hegel wil thematiseren. In het derde moment wordt gesproken over de ‘onafhankelijk van ons bewustzijn bestaande werkelijkheid’. Kennelijk gaat Bartels ‘dogmatisch’ uit van een dergelijke werkelijkheid. In de *Phänomenologie des Geistes* is het bestaan van een dergelijke werkelijkheid nu juist het centrale probleem. Pas wanneer bewezen is dat er zinvol over een dergelijke werkelijkheid gesproken kan worden, heeft het betekenis om over bepaalde interpretaties van die werkelijkheid te spreken. Deze interpretaties vallen voor Hegel echter *buiten* het terrein van de *filosofische wetenschap*, en behoren veeleer tot het ‘terrein van de huidige wetenschappen’. Ten onrechte tracht Bartels Hegels *filosofische wetenschap* te beschouwen naar het model van de wetenschap. Het filosofische kennen is echter van andere aard en kan ook niet *voorgesteld* worden, zoals Bartels kennelijk wil (68).

De verwarring bij Bartels treedt waarschijnlijk op omdat Hegel in de *Phänomenologie* spreekt over de *Wissenschaft des erscheinenden Bewußtseins*. De weg naar de (filosofische) wetenschap is zelf reeds wetenschap, stelt Hegel in de inleiding. Het gaat hierbij echter geenszins over bewustzijnsvormen die tot het ‘terrein van de huidige wetenschappen’ behoren. Daarom het wel gaat wordt duidelijk uit een korte karakterisering van het programma van de *Phänomenologie des Geistes* en de verhouding van dit werk tot de filosofische wetenschap.

Bij de beantwoording van de vraag of er zinvol over een onafhankelijke werkelijkheid gesproken kan worden, gaat Hegel ervan uit dat ons eventuele kennen van die werkelijkheid bemiddeld wordt door zintuiglijke waarneming. Hij werkt de vraag uit onder welke condities de pretentie van het zintuiglijk kennen staande gehouden kan worden dat het onmiddellijk een onafhankelijke werkelijkheid kent. Het probleem dat daarbij optreedt is dat het zintuiglijk kennend bewustzijn enerzijds onderscheiden moet zijn van de zintuiglijk gegeven werkelijkheid, anders wordt deze werkelijkheid immers niet als een *zelfstandige* werkelijkheid gedacht. Maar anderzijds mag er geen onderscheid zijn. Want door een onderscheid verhoudt het bewustzijn zich op een *bepaalde* wijze tot de werkelijkheid en kent het deze bijgevolg niet in zichzelf. In zijn poging om deze tegenspraak tot een oplossing te brengen construeert Hegel een ervaringsproces van het zintuiglijk kennende bewustzijn. Dit is geen alledaags ervaringsproces, maar een proces waarin de verhouding van het bewustzijn tot de (vooralsnog: gezochte) werkelijkheid een steeds complexere structuur krijgt. De bewustzijnsvormen die hieruit resulteren zijn geen perspectieven, zoals Bartels meent, maar abstracte momenten van een en hetzelfde bewustzijn waarvan de structuur stap voor stap geconcretiseerd wordt, net zolang tot het aan de (vooralsnog: hypothetische) condities voldoet waaronder het de zintuiglijk gegeven werkelijkheid als een zelfstandige werkelijkheid kan kennen. Deze bewustzijnsvorm wordt door Hegel gekarakteriseerd als het vrije zelfbewustzijn dat zich verhoudt tot de werkelijkheid waarin het zichzelf verwerkelijkt heeft (tot de werkelijkheid als *zedelijke substantie*). Dit zelfbewustzijn is zowel onderscheiden van de zintuiglijk gegeven werkelijkheid (het is immers vrij), als niet onderscheiden: de werkelijkheid waartoe het zich verhoudt is immers de werkelijkheid waarin het zich verwerkelijkt heeft.

In de rest van de *Phänomenologie* heeft Hegel nog twee programmapunten te volbrengen: laten zien dat de structuren van het vrije zelfbewustzijn intersubjectief, dat wil zeggen

historisch werkelijk zijn, en laten zien dat deze historische werkelijkheid alleen maar begrepen kan worden als de genoemde structuren op hun beurt begrepen worden als uitdrukking van de werkelijkheid zelf. Als hij dit programma voltoerd heeft, meent Hegel te kunnen concluderen dat het zinvol is om over een zelfstandige werkelijkheid te spreken. Dat betekent tevens dat het zinvol is om over *filosofische wetenschap* te spreken. Want de 'inhoud' van deze wetenschap bestaat niet alleen uit het inzicht *dat* de aanname van een zelfstandige werkelijkheid zinvol gemaakt kan worden, maar ook uit het inzicht dat deze werkelijkheid aan bepaalde *structuren* gebonden is. Op grond hiervan kan – achteraf – geconcludeerd worden dat de bewustzijnsvormen die in de *Phänomenologie* doorlopen zijn *zelf* reeds tot de filosofische wetenschap behoren. Na deze voorbereiding in de *Phänomenologie* kan Hegel ertoe overgaan de filosofische wetenschap systematisch te ontwikkelen in zijn filosofische systeem.

Bartels heeft dus in zoverre gelijk dat de onderscheiden bewustzijnsvormen ook aan de orde komen als *historische* bewustzijnsvormen. Maar ook dan zijn het geen perspectieven die op zichzelf met filosofische wetenschap in verband gebracht kunnen worden. Wetenschappelijk zijn deze vormen slechts in zoverre ze structuurmomenten van de werkelijkheid überhaupt tot uitdrukking brengen.

Bartels' verkeerde insteek heeft vanzelfsprekend gevolgen voor zijn gehele interpretatie. Vanuit zijn ingenomen 'point de vue' (een geliefkoosde uitdrukking van Bartels) worden op vele plaatsen opvattingen aan Hegel toegeschreven die deze niet heeft. Ik beperk me hier tot één voorbeeld. Een voorbeeld dat aantrekkelijk is omdat het een van de weinige plaatsen is waarin direct een Hegeltekst geïnterpreteerd wordt. Bartels citeert een zin uit de *Einleitung* van de *Phänomenologie*: "Wat tot een natuurlijk leven beperkt is, is niet in staat uit zichzelf boven zijn onmiddellijk bestaan uit te gaan; het wordt echter door een ander bestaan daarboven uit gedreven, en dit weggesleurd worden is zijn dood. Het bewustzijn is echter voor zichzelf zijn *begrip*, daardoor onmiddellijk het uitgaan boven het beperkte en, daar dit beperkte bij het bewustzijn hoort, boven zichzelf." Vervolgens interpreteert hij deze passage: "Hegel wijst in deze passage op de macht van het *negatieve* en de *negatie*. Terwijl de ervaring van het negatieve en de negatie het natuurlijk bewustzijn er toe brengt zijn 'waarheid' los te laten – 'en dit weggesleurd worden is zijn dood' – is in Hegels opvatting het moment van het negatieve juist de drijvende kracht in de ontwikkeling van het bewustzijn." (81) Hier interpreteert Bartels *natuurlijk leven* ten onrechte als het *natuurlijk bewustzijn*, waarvan hij even tevoren heeft gemeld dat dit 'geen duur en daarom ook geen ontwikkeling kent' (81). Deze interpretatie is consistent met het *perspectivisme* dat Bartels aan Hegel toekent. Maar met Hegels bedoeling heeft het weinig te maken. Het natuurlijk bewustzijn is *bewustzijn*, en kan daarom niet eenzijdig met *leven* geïdentificeerd worden. Het natuurlijk bewustzijn gaat weliswaar telkens weer aan vertwijfeling ten onder, maar niet om daarin zijn dood te vinden: het natuurlijk bewustzijn duikt steeds weer op in een nieuwe, verrijkte vorm. Het is *natuurlijk* omdat het *onmiddellijk* is, dat wil zeggen de specifieke verhoudingsvorm waardoor het gekarakteriseerd wordt, niet als zodanig inziet.

Concluderend moet ik zeggen dat ik in het Hegel-deel van Bartels' boek niet het handboek gevonden heb waarnaar ik op zoek ben. Dat zal me er echter niet van weerhouden studenten erop te wijzen dat het Nietzsche-deel een aardige introductie vormt.